

De inflatie van het levensverhaal

Biograaf, stap uit dat leven

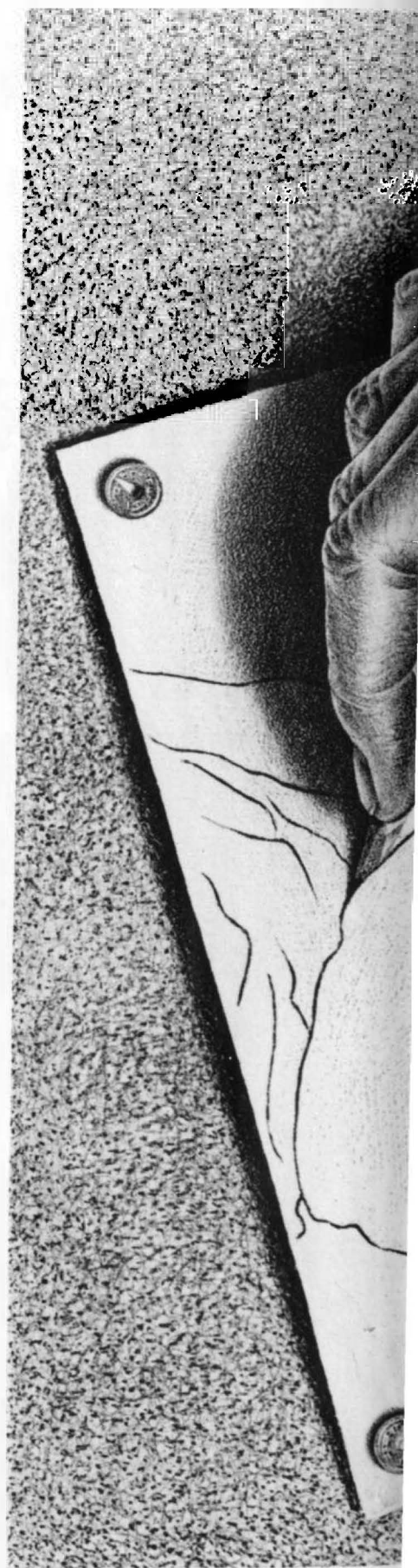
opinie De biografie dreigt aan z'n eigen populariteit ten onder te gaan. En ook 'life writing' bedreigt het genre. Wat te doen?

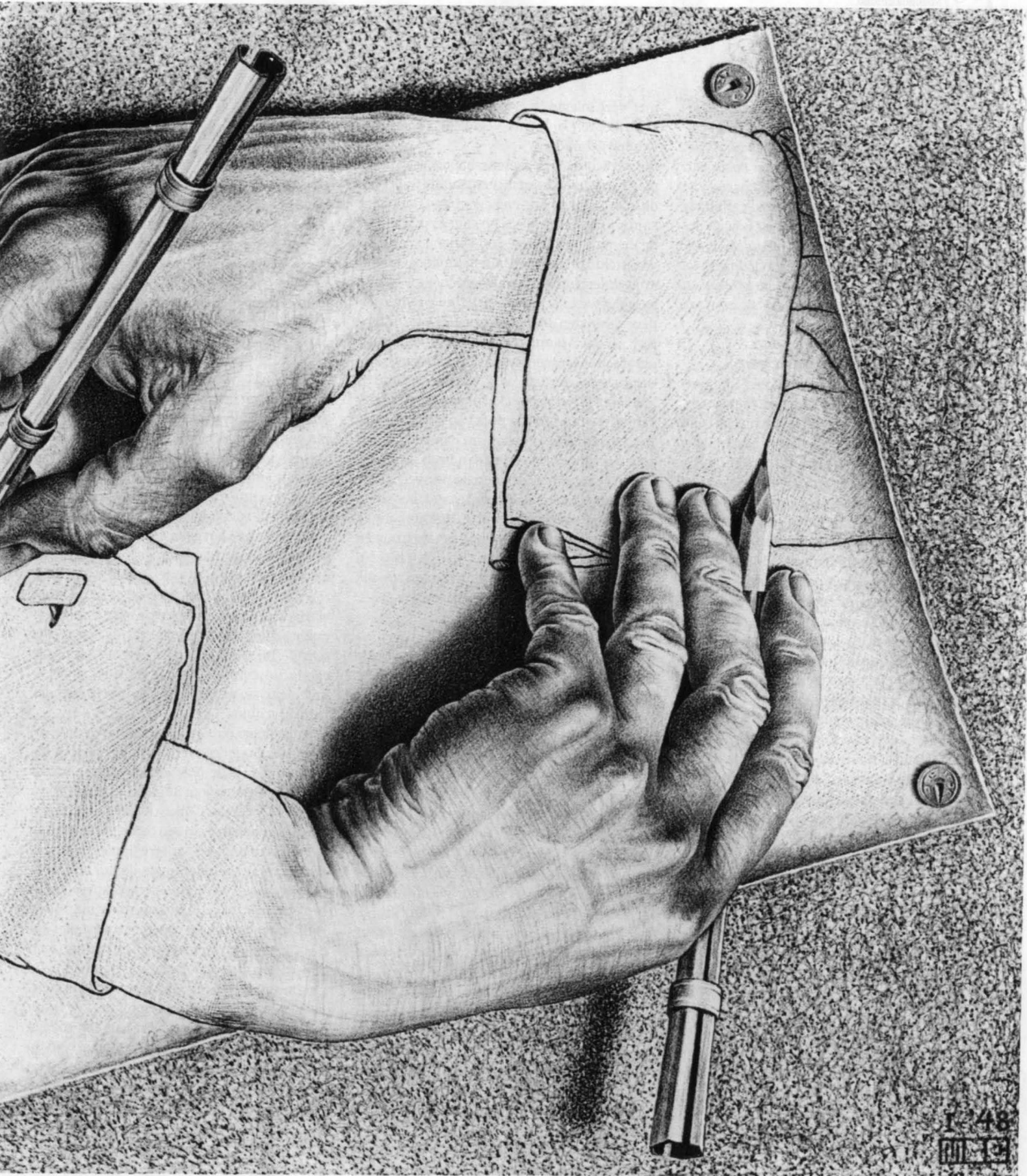
door Hans Renders

Het Boekenweekthema 'Curriculum Vitae – Geschreven portretten' dekt een breed scala aan boeken: van journalistiek tot literair en van non-fictie tot fictie, zo meldt de CPNB op haar website. 'De biografie, het genre dat het afgelopen decennium een glorietijd doormaakte, blijft de show stelen.' Dat laatste is nog maar de vraag. De biografie is zo populair dat het genre over de kop lijkt te gaan. Dat begint al met de termen-inflatie. Aan de lopende band verschijnen boeken met het woord 'biografie' in de titel die helemaal niets met een 'geschreven leven' te maken hebben. Zo verschenen het afgelopen jaar biografieën van dorpen, omroepen, ziekten en ondernemingen. Verzamelbundels over voetballers, volkszangers en koks worden ook steevast biografie genoemd. Alleen al afgelopen maand doken in de Nederlandse boekhandel vier boeken op die in hun titel refereren aan de biografie maar daar nadrukkelijk niets mee te maken hebben: Suzanna Jansens *De hemel is goud. Biografie van een race* gaat over een autorace in Frankrijk op 23 mei 1903; Simon Sebag Montefiore, die overigens een prachtige biografie van de jonge Jozef Stalin schreef, presenteert zich nu met het boek *Jerusalem. The Biography*; Hugh Aldersey-Williams schreef *Periodic Tales. The Curious Lives of the Elements* en Patrick French kwam met *India. An Intimate*

Biography of 1.2 Billion People. De boeken waarin de biografie van een gebouw wordt gepresenteerd zijn niet meer te tellen, slechts één voorbeeld is *Vijverdal Maastricht: psychiatrie en huisvesting. Biografie van een gebouw 1969-2007* van Annemieke Klijn.

Het is een trend die je in Angelsaksische boekhandels al langer ziet. Hadden de grote Amerikaanse boekhandels tot voor een paar jaar geleden een aparte tafel en bijbehorende kast voor 'Biography' waar je inderdaad biografieën vond, al snel werden daar de fitnessboeken van Barbra Streisand en vele autobiografieën bijgelegd. We moeten dan denken aan zeer goed verkochte boeken als *How to Make Love like a Porn Star. A Cautionary Tale* van Jenna Jameson, *Autobiography of a Female Slave* van Martha G. Browne en *The Autobiography of an Ex-Colored Man* van James Weldon Johnson. Die laatste twee titels kunnen geschaard worden onder het fenomeen levensverhalen, vaak gebaseerd op autobiografische bronnen, zoals de familiegeschiedenis geschreven aan de hand van een schoenendoos met documenten of de 'waar gebeurde roman' die steunt op de briefwisseling van een meisje uit Westerbork. Werkelijk talloos zijn de familiegeschiedenissen die de afgelopen jaren in Nederland verschenen: Ursula den Tex' *Erfgenamen. Het verhaal van een Nederlandse familie van aanzien en vermogen*, Kristine Groenharts *Leer mij je liefhebben. Het bewogen leven van een domineesvrouw* en

THE M.C. ESCHER COMPANY/BAARN

1-48
M.C.

Teuntje Klinkenberg's *De methode Coué*. Een familiegeschiedenis zijn slechts enkele voorbeelden die in de slipstream van bestsellers als *Het zwijgen van Maria Zachea* en *Anna Boom* van Judith Koelmeijer en Suzanna Jansens *Het Pauperparadijs* verschenen. En zoals altijd als iets populair wordt, verschijnen er how-to-do-boeken, deze maand alleen al twee: Ernst Bohlmeijers en Gerben Westerhofs *Op verhaal komen*. Je autobiografie als bron van wijsheid en Tanny Dobbelaars *Familieverhalen*. *De kunst van het schrijven over je naasten*.

Ideologisch commentaar

Je kunt een opvatting hebben over dit soort boeken, hun opkomst en populariteit is een natuurverschijnsel waar je van houdt of niet. Maar er is een andere variant van levensbeschrijving die het genre biografie definitief over de kop kan helpen: *life writing*. Een vage term die staat voor een genre dat razend populair aan het worden is. Volgens *life writers* zelf valt de biografie hier ook onder, maar de praktijk wijst uit dat het vooral om becommentarieerde autobiografieën, memoires, dagboeken, brieven en zo meer gaat die ons wijzen op het grote onrecht dat in de wereld bestaat. Het is dus niet zozeer een vormtechnisch genre, maar eerder een doel, een ideologie. Het betreft vaak teruggevonden autobiografica die door een life writer integraal worden uitgegeven en van een ideologisch commentaar voorzien. De Britse biograaf (van onder meer Lytton Strachey en Bernard Shaw) Michael Holroyd schreef op 7 november 2009 in *The Guardian*: 'Life Writing has a different agenda and concentrates principally on people who belong to and represent categories or classes of people who have been victimised in the past. It offers retrospective justice.'

Wereldwijd ontstaan de laatste paar jaar aan tientallen universiteiten centra van life writing. Onderzoekers uit de hoek van *cultural studies*, genderonderzoek, algemene literatuurwetenschap, sociologie en psychologie houden zich in die centra bezig met het bestuderen van persoonlijke levens aan de hand van egodocumenten en uit de resultaten van hun onderzoek blijkt stevast dat diegenen die deze egodocumenten produceerden het slachtoffer geworden zijn van hun maatschappelijke context. In de wereld van life writing bestaat onvrede over het onrecht uit het verleden en daarom is de neiging die te corrigeren groot. Dat zorgt voor een gevarieerde stroom van publicaties waarin allerlei therapeutische teksten

met veel inlevingsvermogen voor een zogenaamde, ten onrechte verzwegen waarheid worden gehouden.

Die wens om via de wetenschap de geschiedenis te corrigeren komt uit een traditie waarvoor de in de jaren tachtig en negentig zo populaire cultural studies de basis heeft gelegd. Veel van de thema's uit cultural studies hebben zich nu genesteld in life writing. Alle disciplines worden erbij gesleept, maar opvallend genoeg wordt de geschiedwetenschap nauwlettend buiten de deur gehouden door onderzoekers van life writing. En dat is jammer, want juist door autobiografische documenten als een historicus te onderzoeken, worden vaak mooie resultaten geboekt. 'Is het dagboek van deze slaaf representatief voor onze kennis van de slavernij?' Het persoonlijke verhaal zou dan geen norm moeten zijn, maar eerder een bron waarmee vanuit een specifiek deelnemersperspectief het grote geschiedverhaal gerelativeerd, bevestigd of zelfs tegengesproken wordt. Hoe literair ook opgeschreven, de lezer wil wel het vertrouwen hebben dat zo'n verhaal ook op feiten is gebaseerd en niet, zoals life writing-boeken zo vaak suggereren: op ervaringen of frustraties.

Dode Engelse militair

Soms hebben we de gelegenheid om een historische gebeurtenis vanuit meervoudig persoonlijk perspectief te lezen. Dat geluk hadden we vorig jaar toen ongeveer tegelijkertijd twee boeken verschenen over Operation Mincemeat, een plan van de Britse geheime dienst om midden in de Tweede Wereldoorlog de Duitsers om de tuin te leiden met een dode Engelse militair. Het lijkt moest aanspoelen aan de kust van Spanje. Het plan was om via de Spaanse autoriteiten dit lijkt in handen van de Duitsers te laten vallen, een lijk met persoonlijke en officiële documenten die erop wezen dat de geallieerde invasie niet op Sicilië – zoals de geallieerden van plan waren en zoals Hitler verwachtte – maar op Kreta zou gaan plaatsvinden. De nazi's lieten zich inderdaad op een dwaalspoor brengen en de geallieerde invasie op Sicilië werd een succes.

In de lente van 2010 verscheen van de Britse schrijver Ben Macintyre *Operation Mincemeat* (besproken in VN van 28-8-2010), kort daarna verscheen bij Oxford University Press *Deathly Deception. The Real Story of Operation Mincemeat* van de historicus Denis Smyth. In beide boeken wordt Operation Mincemeat door veel biografisch onderzoek onthuld, en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog teruggebracht naar een kleinere schaal. Het verschaft ons informatie die door een andere methode dan de biografische onderbelicht zou zijn gebleven.

Als Macintyre een life writer was geweest en de

Nooit zullen life writers dagboeken van nazi's bestuderen

dagboeken en later gepubliceerde herinneringen van de diverse betrokkenen niet kritisch aan ons had gepresenteerd, zou er een heel ander verhaal zijn uitgekomen. Mincemeat werd namelijk een succes omdat bijna niemand die aan de operatie meewerkte het hele plan overzag, zelfs de meeste bemanningsleden van de onderzeeër hadden geen idee van wat ze voor de Spaanse kust hadden afgeleverd en de bedenkers van het plan werden nog door de Britse regering gecensureerd toen ze er in de jaren vijftig voor het eerst openlijk over spraken of publiceerden. Dus hoe inlevend Macintyre ook schrijft, hij stelt zich op als een historicus die egodocumenten dankbaar gebruikt maar ze met evenveel gemak ook als onbetrouwbaar terzijde schuift.

MI5, de dienst die Operation Mincemeat voorbereidde, ging niet over één nacht ijs. Het lijkt, de kort daarvoor overleden sociale outcast Glyndwr Michael, voor de gelegenheid getransformeerd tot Major William Martin, werd in een paar maanden tijd van een complete fictieve biografie voorzien. Achter elke opmerking in de paar brieven en rekeningen die hij op zijn lichaam droeg, werd een werkelijkheid gecreëerd die weliswaar fake was, maar die anderszits zo realistisch en concreet moest zijn dat de Duitse geheime dienst geen enkele argwaan zou krijgen. Dus de foto van zijn vriendinnetje ging terug op een werkelijk bestaand jong meisje dat een vriend 'aan het front' had, de ironische opmerking in een brief van een collega over generaal Montgomery was gebaseerd op het werkelijk bestaande idee dat Monty een beetje last had van overdreven dadendrang. Aan de hand van clues in brieven, kleding en identiteitskaart werd een sociale werkelijkheid geconstrueerd die zich met goed spuurwerk uitstrekte tot zevenentwintig getuigen van het bestaan van deze zogenaamde William Martin.

In het zojuist (weer) verschenen *Het hermetisch zwart* past Marguerite Yourcenar hetzelfde procédé toe. Aan de hand van een fictief historisch personage wordt de stand van zaken in de filo-

sofie, de medische wetenschap en de schilder kunst in Europa en het nabije Oosten in de zestiende eeuw doorgrond. In feite werkt Yourcenar als een historicus om de aan haar fantasie ontsproten Zeno van een context te voorzien. Vervolgens werkt ze als een biograaf om dat historische decor te vermenselijken. *Het hermetisch zwart* is een historische roman, maar iedere biograaf zou dit boek moeten lezen om te zien welke mogelijkheden er zijn om verbindingen te leggen tussen het grote verhaal en een individuele deelnemer aan dit verhaal.

In Denis Smyths boek over Mincemeat daarentegen, hoe grondig onderzocht en vaardig verteld ook, wordt Mincemeat als een van de sterke staaltjes van geheime operaties gepresenteerd waar de Britse geheime dienst patent op heeft. Door zich minder te richten op de autobiografische bronnen, heeft hij zijn verhaal naadloos in het grote verhaal over de Tweede Wereldoorlog ingepast, als een representatief bouwsteentje. Niet meer dan dat.

De leugen over de waarheid

Biografieën zijn al te vaak ingezet om het algemene beeld van de geschiedenis te bevestigen. De gebiografeerde staat model voor een verschijnsel, een gebeurtenis of een stroming. Deze opvatting heeft in de loop van de geschiedenis bevestigende biografieën opgeleverd. Dat wil zeggen dat Hitler inderdaad een duivelse politiek voerde, dat Hemingway stoer was en de wielrenner Lance Armstrong een voorbeeld voor alle kankerpatiënten is. Sterker: Hitler is door de biografieën die van hem geschreven zijn, nog slechter geworden, Hemingway nog stoerder en Armstrong een groter vechter dan we al dachten.

Dat is niet zo vreemd, want de keuze om Napoleon, Marilyn Monroe of Charles de Gaulle als onderwerp voor een biografie te kiezen is vaak het resultaat van heersende opvattingen. Over de wijze waarop 'kleine' personen de geschiedenis hebben beleefd, weten we nog te weinig, om de eenvoudige reden dat we weinig weten over andere perspectieven van andere deelnemers aan de geschiedenis dan die van de hoofdrolspelers. Uit *Operation Mincemeat* leren we dat de meeste medewerkers van MI5 een onwettelijk en geromantiseerd beeld van de oorlog hadden, heel anders dan Montgomery of Winston Churchill. Geschiedschrijving vanuit het perspectief van de deelnemer is ook wat de biograaf beoogt. Met andere woorden: wat is de betekenis van het grote geschiedverhaal in relatie tot een concreet leven?

In handen van een life writer zou het hele verhaal over de invasie op Sicilië een vaag achtergronddecor zijn gebleven, zonder dat de lezer de ervaringen van deze geheime agent getoetst

had gekregen aan het grote verhaal over de Tweede Wereldoorlog, zoals Smyth doet, en zonder dat de koffer met autobiografische documenten die Macintyre als uitgangspunt neemt, aan een kritisch onderzoek zou zijn onderworpen.

Er zijn talloze voorbeelden te noemen waarmee geïllustreerd kan worden dat het dominante geschiedverhaal gerelativeerd moet worden. Life writers vertellen het verhaal van minderheden aan de hand van autobiografica van een individu, biografen bestuderen individuen met behulp van alle bronnen die ze kunnen vinden om zo een beter zicht te krijgen op algemene vraagstukken, zonder daarbij, zoals life writers, hun helden noodzakelijk als representatief voor grote groepen te beschouwen. Het resultaat van biografisch onderzoek ligt niet van tevoren vast. Biografie hoeft niet debunking te zijn om toch haar waarde te hebben voor de geschiedenis. Life writers zoeken naar een bevestiging van de sociale representativiteit van een mens uit het verleden, biografen problematiseren die juist. Nooit zullen dagboeken van kinderverkrachters, blanke boeren in Zuid-Afrika, nazi's of CEO's van multinationals door life writers tot onderwerp van studie gemaakt worden. Alsof die geen egodocumenten produceren. Altijd wordt gekozen voor mensen die lijden onder de klimaatverandering, aan

trauma's als gevolg van racisme, oorlog en sociale uitsluiting, mishandelde en verkrachte vrouwen, homoseksuelen, transseksuelen en zo meer.

De biografische traditie, die uitgaat van individuen, is vervangen door aandacht voor miskende personen die staan voor een groep, zoals vrouwen, kleurlingen, travestieten, slachtoffers van de Holocaust en anderen. Wie even langs de websites surft van al die life writing-centra wereldwijd komt studies tegen over 'memoirs by sons about mothers with serious or terminal illnesses', 'Comics and Medicine: The Sequential Art of Illness', 'Displaced Women: Multilingual Narratives of Migration in Europe', 'Performing Identity in Later Life' en last but not least 'The Truth About The Fact'.

Met name dit laatste thema doet het goed onder life writers. De waarheid over de feiten is in hun ogen noodzakelijk persoonlijk. Een kritische toetsing van de ervaren werkelijkheid wordt neerbuigend 'de leugen over de waarheid' genoemd. Iemand die herinneringen als slachtoffer van Jodenvervolgving te boek stelt, wordt volgens ieder weldenkend mens geacht dit uit eigen ervaring te doen. Zo merkte ook Benjamin Wilkomirski (pseudoniem van Bruno Dössekker) toen hij zijn boek *Fragments. Memories of a Wartime Childhood* publiceerde. Onderzoek toonde aan dat Dössekker deze memoires gewoon uit zijn duim gezogen had. Dat vinden life writers ook verwerpelijk, maar wat

Het MI5-team dat Operation Mincemeat leidde. Het gaf een overleden outcast een compleet nieuwe biografie

als Dössekker oprecht *dacht* of *voelde* dat hij in Polen in een concentratiekamp had gezeten terwijl het evident niet zo was? Voor een biograaf is die gedachte zeer boeiend, maar gewoon historisch onderzoek kan aantonen dat de werkelijkheid anders is dan een egodocument aangeeft. De biograaf past werkelijkheid en opinie over werkelijkheid van zijn hoofdpersoon aan in een verhaal dat door hem is opgezet. De biograaf voert namelijk een strenge regie over zijn bronnen.

Life writing wil de geschiedenis corrigeren vanuit een ideologisch beeld van hoe de wereld eruit had moeten zien. Bronnen worden daarom bijna als kant-en-klare onderzoeksresultaten gepresenteerd, een historische toetsing van autobiografische documenten met de context wordt niet belangrijk gevonden en daarom wordt er in tegenstelling tot wat biografen doen, geen onderscheid gemaakt tussen gepubliceerde en niet-gepubliceerde brieven en dagboeken, ja zelfs is het onderscheid in de bron tussen fictie en non-fictie niet belangrijk. Met even veel gemak worden Charles Dodgson, die onder het pseudoniem Lewis Carroll *Alice in Wonderland* schreef, en James Barrie, de auteur van *Peter Pan*, door life writers beschuldigd van kindermisbruik (Jacqueline Rose, *The Case of Peter Pan or The Impossibility of Children's Fiction*, 1984) als dagboeken van lesbische leraressen worden ingezet om aan te tonen dat seksuele identiteit een grote rol speelt bij kennisoverdracht (Life Writing Congres: Queer Girls in Class: Lesbian Teachers and Students Tell Their Classroom Stories, IABA Hawaii, 7 juli 2010).

Naast de biografen die de wereld willen verbeteren (wie wil dat niet, maar dient daar de biografie voor?) zijn er ook de biografen die zich literair auteur wanen. Dat laatste stoelt op een misvatting. *Oorlog en vrede* is nog steeds een prachtig boek maar een biografie van Tolstoj die een eeuw geleden werd geschreven, lezen we niet meer. In tegenstelling tot een kunstwerk, althans een succesvol kunstwerk, heeft de biografie een houdbaarheidsdatum die een relatie onderhoudt met de actualiteit. Lezen over het leven van Bismarck heeft nu toch een heel andere functie dan toen deze Duitse staatsman in 1870 een oorlog met Frankrijk aan het voeren was. De uitdaging is de actualiteit uit een bepaalde periode te reconstrueren en tegelijkertijd op transparante wijze blijk te geven van de actualiteit waarin de biograaf opereert. Dat klinkt een beetje vaag, maar iedereen zal begrijpen dat in elke tijd andere vragen gesteld worden aan al die vervlogen en gebiografeerde levens. Wat willen wij anno nu van en over hen weten? Zolang de biograaf die vragen weet te stellen en liefst beantwoorden, is de biografie nog een lang leven beschoren. ■